

Områdeplan for Vangrøftdalen/Kjurrudalen

Os kommune

Hedmark fylke

**- et av Norges utvalgte kulturlandskap i
jordbruket**

**Utarbeidet av grunneiere, Os kommune og
Fylkesmannen i Hedmark.**

Juni 2009

1. Innledning

Utvalgte kulturlandskap er et nasjonalt utvalg med kulturlandskap som viser noen av de mange landskapstyper og områder som fins i Norge. Alle de utvalgte områdene skal inneholde både svært store biologiske verdier og kulturhistoriske verdier. Utvalget skal baseres på frivillighet fra grunneiers side. Grunneiere som bidrar til å ta vare på viktige verdier i kulturlandskapet skal få ekstra betalt for den jobben de gjør. De utvalgte kulturlandskapene er områder der det er muligheter for langsiktig skjøtsel og vedlikehold.

Bakgrunnen for at arbeidet med utvalgte kulturlandskap er satt i gang er det nasjonale målet som kom i 2004 om at ”spesielt verdifulle kulturlandskap skal være dokumentert og fått en særskilt forvaltning innen 2010”.

Denne områdeplanen er utarbeidet av Os kommune og Fylkesmannen i Hedmark i samarbeid med setereiere/grunneierne innenfor Kløftåsen-Falken-Mastukåsen. De lokale bondelag, bonde- og småbrukerlag, bygdekvinnelag, hamnelag og Hedmark fylkeskommune har også bidratt i arbeidet. Alle setereierne innenfor Vangrøftdalen-Kjurrudalen sammen med de nevnte bidragsyterne er målgruppe for denne områdeplanen.

Vi ønsker at planen kan være en inspirasjonskilde og rettesnor for alle som har befattning med området slik at det unike kulturlandskapet som dette seterområdet representere kan tas vare på gjennom aktiv seterbruk og beitebruk.

På bakgrunn av oppdraget fra Statens landbruksforvaltning (SLF), Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) inviterte fylkesmannen en gruppe bestående av Hedmark Bondelag, Hedmark Bonde- og Småbrukerlag, jordbrukssjef i Løten kommune (representant for kommunene), Hedmark fylkeskommune og miljøvern avdelingen hos Fylkesmannen i Hedmark til møte for å velge ut prioriterte kulturlandskap i Hedmark. Gruppen endte opp med følgende områder i prioritert rekkefølge:

- Seterlandskap: Vangrøftdalen og Kjurrudalen i Os kommune
- Finnebosetting: Hytjanstorpet i Grue kommune
- Lavlandsbygd: Helgøya i Ringsaker kommune

På bakgrunn av tilbakemelding fra Statens landbruksforvaltning, Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning 13. mai 2008 og en vurdering sammen med de aktuelle kommunene, besluttet vi å starte prosessen med utarbeidelse av områdeplan for Vangrøftdalen og Kjurrudalen.

I arbeidet med utarbeidelse av områdeplanen er det lagt stor vekt på lokal forankring og samarbeid med setereierne/grunneierne:

30. mai 2008: Informasjon om det foreløpige forslaget på åpent grunneiermøte i Os

24. juni 2008: Informasjon om utvalgte kulturlandskap på kommunestyremøte i Os

27. juni 2008: Møte med blant annet representanter for lokale bondelag, bonde- og småbrukerlag, bygdekvinnelag og hamnelag der strategien videre ble diskutert.

9. juli 2008: Alle grunneierne (ca 170 stk) innenfor den foreslåtte ytre avgrensningen ble tilskrevet og informert om utvalgte kulturlandskap, prosessen og hvordan arbeidet er tenkt gjennomført..

17. og 18. september 2008: Møter og befaringer i delområdet /kjerneområdet Kløftåsen-Falken-Mastukåsen.

Oktober 2008: Utkast til områdeplan sendt på innspillsrunde til grunneierne innenfor Kløftåsen-Falken-Mastukåsen, Os kommune og medlemmene i styringsgruppa.

Fylkesmannen sendte forslag til områdeplan til Statens landbruksforvaltning (SLF) 31.

oktober 2008. SLF sendte så en tilråding til Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet. Tildeling av midler og melding til fylkesmennene om iverksetting av forvaltning og skjøtsel av de utvalgte kulturlandskapene kom i brev fra SLF av 3. april 2009.

Området foreslått som utvalgt kulturlandskap ligger i hovedsak innenfor Vangrøftdalen – Kjurrudalen landskapsvernområde. Her gjelder egen forskrift med bestemmelser om ulike aktiviteter og tiltak innenfor området. Formålet med vernet og bestemmelsene i forskriften ligger til grunn for prioriteringer og forslag til tiltak omhandlet i områdeplanen. Området er i kommuneplanen for Os kommune avsatt som landskapsvernområde etter naturvernloven.

2. Områdebeskrivelse

2.1 Beskrivelse av området

Vangrøftdalen og Kjurrudalen er to seterdaler som strekker seg henholdsvis vest- og nordover fra Dalsbygda beliggende nordvest i Os kommune, 25 km fra Røros. Området ligger innenfor landskapsregionen "Fjellskogen i Sør-Norge". Landskapstypen er seterlandskap. Setrene i disse områdene tilhører gardar både i Dalsbygda og Os. Setrene ligger i bjørkeskogbeltet opp mot fjellet ca. 720 – 900 m.o.h. Geologien i området består av rike bergarter, området ligger i Trondheimsfeltet, som består av kalkrike kambrosilurbergarter. Dette gir grunnlag for et godt jordsmonn og en svært rik vegetasjon.

Begge seterdalene ligger innenfor Vangrøftdalen - Kjurrudalen landskapsvernområde som ble vedtatt vernet 21. desember 2001. Formålet med vernet er *å ta vare på et særegent og vakkert natur- og kulturlandskap, der seterlandskap med seterbebyggelse og setervoller, vegetasjon og kulturminner, skapt gjennom aktiv jordbruksdrift, utgjør en vesentlig del av landskapets egenart.* Landskapsvernområdet dekker et areal på 126 km². Setrene ved Setersjøens nordvestre side grenser opp mot landskapsvernområdet. Det totale arealet på det foreslåtte utvalgte området er ca 165 km².

Sau på innmark på setra om høsten. Utsikt mot elveslettene i Vangrøftdalen. Foto: Karoline Finstad Vold

Mange av gardene i dette området hadde tidligere 4-6 setrer hver, vanligvis ei vårseter og ei høstseter nær bygda og to sommersetere – en i hvert av dalførene. Det ene året slo de slåttene i den ene dalen og setret i den andre, neste år motsatt. På denne måten var det en form for vekselbruk. Det var strenge regler og datoer for når man fikk flytte fra det ene området til det andre. Mange av gardene har fortsatt 2-3 setrer med seterhus, noen få har opptil 4. Dette innebærer at hver seterbruker har en stor bygningsmasse å ta vare på. De fleste setervollene er

fortsatt i bruk til beite eller slått. Flere av gardene har ei seter i drift med melkeproduksjon og 1-2 setrer i tillegg med slått og/eller beite. Slik sett fører en gard/enhet fortsatt til drift og vedlikehold av flere setervoller.

Innenfor Vangrøftdalen/Kjurrudalen landskapsvernområde er det i dag registrert rundt 100 setre. Av disse er 30 setre i drift med mjølkeproduksjon og 60 i drift med slått og beite. Se vedlagte seterkart over området. Med et gjennomsnittlig antall hus pr. setervoll på 4 er det rundt regnet 400 bygninger innenfor dette området. Vi foreslår imidlertid et noe utvidet område der vårsetrene i fremre del av Vangrøftdalen og Kjurrudalen, samt setrene på nordvestsida av Setersjøen inngår i det prioriterte kulturlandskapsområdet (se pkt angående områdeavgrensning under). Med en slik områdeavgrensning blir det totale antall registrerte setre 130. Av disse er totalt ca. 40 setre i aktiv drift med mjølkeproduksjon. I tillegg kommer de som er i drift med slått og beite. Totalt antall bygninger blir rundt 520. De fleste setrene i aktiv drift ligger i Vangrøftdalen, mens flere av setrene i Kjurrudalen har tilknytning til de samme eierne og brukes til slått eller beite. Innenfor landskapsvernområdet er det ingen fastboende. I den fremre delen av Vangrøftdalen og Kjurrudalen er det i tillegg til vårsetrene noen gårdsbruk i aktiv drift.

Seter, Kløftåsen i Vangrøftdalen. Foto: A. Haug

Setrene i Os drives tradisjonelt med at dyra beiter i utmarka. De fleste har lite areal, mellom 15 og 25 dekar, inngjerdet ved setra. Dette arealet brukes til nattbeite og avlastningsbeite for kalver og syke dyr. I tilknytning til seterdalene slippes det ca. 7000 dyr (sau, kyr og ungdyr) på beite i utmarka. Det er ikke ønskelig med store inngjerdingar av arealer i nærheten av setrene som er i drift, da dette hindrer kuas bruk av krøtterstier og tradisjonelle beitemønster.

Den rike utmarka var viktig for oppbygging av gardene i området, og seterdalene var inndelt i slåtter (se vedlagt slåttekart for Dalsbygda). I store deler av området er det fremdeles "kløyvd" eiendomsrett; noen har slåtterrett, andre har beiterett, rett til skog/ved osv. I deler av

området er det ikke avklart hvem som er grunneier. Dette er en interessant eiendomshistorie, som man ikke finner særlig mange steder lenger, men som innebærer flere utfordringer.

Området er mye brukt i friluftssammenheng både av lokalbefolkning og tilreisende, og det er en viktig inngangsport til Forollhogna nasjonalpark. Mange setereiere leier ut seterhuset i forbindelse med jakt. Flere av setereierne satser også på turisme. Gjennom felles satsing via ”Seterlandet i Nord-Østerdalen og Rørostraktene” foregår ulike aktiviteter på setra: utleie, servering, guiding, konserter, åpen seter, arrangementer og mye mer. Se www.seterlandet.com for mer informasjon om dette.

2.2 Områdeavgrensning

Det er naturlig å ta utgangspunkt i området som er vernet som landskapsvernområde supplert med de setrene/seterområdene som grenser inntil og som har dyr på beite innenfor verneområdet. Setrene i fremre del av Vangrøftdalen og Kjurrudalen samt setrene på nordvestsida av Setersjøen er foreslått å inngå i det prioriterte kulturlandskapsområdet, for å få med de gamle vårseter-/høstseterområdene i framkant av seterdalene (nær bygda) og et unikt seterlandskap ved Setersjøen med mange verdifulle gamle seterbygninger. Seterområdet ved Setersjøen har i tillegg sterke koblinger mot Røros, da det her er kun 10 km til Røros over fjellet (like langt som tilbake til bygda - Dalsbygda).

2.3 Beskrivelse av verdiene i området

Vangrøftdalen-Kjurrudalen er et meget godt eksempel på seterdalene i Nord-Østerdal og **representerer** denne kulturlandskapstypen på en utmerket måte. Området har klart å opprettholde den tradisjonelle seterdrifta med dyr på utmarksbeite.

Vangrøftdalen og Kjurrudalen framstår på mange måter som et **helhetlig landskap**. Seterområdene er preget av aktiv drift over lang tid. Området er svært rikt både med hensyn til plantearter og mangfold av vegetasjonstyper. Grunnlaget for den rike vegetasjonen er berggrunnen i denne delen av regionen. Berggrunnen gir opphav til et rikt utmarksbeite som setter sitt preg på landskapet. Kombinasjonen av rikt beite, aktiv setring og velholdt seterbebyggelse gjør at området har en høy verdi både biologisk og kulturhistorisk. Området gir et godt bilde av sammenhengen mellom kulturmiljø og landskap. Den funksjonelle sammenhengen mellom seterbebyggelsen, innmarka rundt setra, utmarksbeitet og slåtteområdene er lett å se. Landskapet er fortsatt sterkt preget av intensiv utmarkshøsting over mange hundre år og har flere sjeldne arter knyttet til kulturlandskapet. Seterdalene gir et visuelt inntrykk av helhet. Det er ikke foretatt store tekniske inngrep i form av veger, kraftlinjer eller lignende i området.

Området har **lang tids kontinuerlig tradisjonell bruk**. Gjennom generasjoner har områdene blitt utnyttet til beite- og forproduksjon, og fremdeles er det betydelig drift igjen i form av aktiv setring, utmarksbeite og slått av arealene i tilknytning til setrene og av oppdyrkede arealer i området. Gamle slåttearealer ligger spredt i utmarka i begge seterdalene og i tilknytning til disse ligger det flere slåttebuer og løer. Bygningsmiljøet i seterdalene er unikt. Området har en bygningsmasse av et stort omfang og et betydelig antall verneverdige bygninger og bygningsmiljø. Den tradisjonelle byggeskikken er spesielt godt ivaretatt. Området har også et betydelig antall kulturminner fra ulike tidsepoker.

Begge seterdalene benyttes aktivt som utgangspunkter for **friluftsliv, jakt og fiske**. Se også under punkt 2.1.

Området har en **spesiell kulturhistorie** med mange setre pr bruk og vekselbruk av seterdalene. Det finnes mye kunnskap om dette og det er blant annet etablert et firma (Fjellfølge) som videreformidler historien gjennom blant annet guidede turer, foredrag med mer. Området har en **stor pedagogisk og forskningsmessig verdi**. Her kan vi følge utviklingen av seterbruket gjennom tidene, se sporene etter tidligere tiders bruk og vi kan besøke setre som er i aktiv drift i dag og formidle dagens seterdrift ved å oppleve den.

2.4 Nærmere beskrivelse av verdiene

Biologisk mangfold

Norsk institutt for skog og landskap (tidligere NIJOS) har på oppdrag av Os kommune gjennomført vegetasjonskartlegging av hele Vangrøftdalen og Kjurrudalen inklusive fjellområdene rundt (alt areal vernet etter naturvernloven).

Kartleggingen av Vangrøftdalen ble gjennomført sommeren 2005 og rapport og kart slutført i 2006. Kartleggingen av Kjurrudalen ble gjennomført sommeren 2007 og rapport og kart slutført våren 2008.

Følgende kart er utarbeidet/utarbeides for Vangrøftdalen/Kjurrudalen:

- Vegetasjonskart
- Beite for sau og storfe (avledet fra vegetasjonskart)
- Naturtypekart (avledet fra vegetasjonskart) – viktige naturtyper for biologisk mangfold

Svartkurle (*Nigritella nigra*)

Biologisk mangfold og kulturlandskap

Vegetasjonskartet gir en god oversikt over naturtyper der en kan vente å finne høyt biologisk mangfold. Samlet kan 27 % av kartleggingsarealet være viktige områder. Det er en veldig høy andel for Hedmark fylke.

De største arealene er knyttet til *engbjørkeskog*, *grasmyr* av kalkutforming, *høgstaudeeng* og *lågurteng*. Området er særlig rikt både med hensyn til plantearter og mangfold i forekomst av vegetasjonstyper. I underkant av 400 plantearter er funnet i dalen og i nærliggende område. En rekke arter som er nasjonalt eller regionalt truet forekommer i området. Mange av disse er knyttet til kulturlandskapet.

Beiteverdi

Nyttbart beiteareal i Vangrøftdalen, Kjurrudalen og omkringliggende fjellområder utgjør 64 % av tilgjengelig beiteareal for sau og 77 % for storfe. De største beiteressursene i dalførene finnes i skogen. Under skoggrensa er om lag 30 % av arealet i beste beiteklasse, *svært godt beite*. Dette er uvanlig høyt i Hedmark. Høy produktivitet og godt grasinnslag gjør områdene med *engbjørkeskog* til svært verdifullt beite.

Utfordringer – skjøtsel av beite og kulturlandskap

I Vangrøftdalen og Kjurrudalen er det tre landskapsmiljøer som er særlig verdifulle og som er trua dersom skjøtselstiltak ikke blir satt i verk. Skjøtsel i disse områdene er viktig både for å ta vare på beitekvalitet, artsrikdom/biologisk mangfold og opplevelseskvaliteter i landskapet:

- Miljøet rundt setrene
- Den åpne, grasrike skogen
- Det åpne midtpartiet i dalførene

Bygningsmiljø og kulturminner

I Vangrøftdalen og Kjurrudalen er det et betydelig antall bygninger og det er store utfordringer knyttet til ivaretagelse av bygningsmassen.

Bu/slått i Såttåhaugen i Vangrøftdalen. Foto: A. Haug

Et setertun består ofte av et seterhus, et fjøs, ei avkjøling og gjerne ei eller flere løer. Enkelte av anleggene har også stall, sauefjøs og kalve- eller geitefjøs. Flere av disse bygningene er ikke lenger i bruk. I tillegg kommer bygninger og buer som ikke er i direkte tilknytning til selve setertunet. De gamle bygningene og bygningsmiljøene som er ute av bruk har en særlig høy kulturhistorisk verdi ettersom det stadig blir færre av dem. Det er også mange verdifulle bygninger og bygningsanlegg i aktiv bruk og i god stand, men der man har utfordringer knyttet til ombygging, påbygging, nybygg osv. for funksjonell bruk i aktiv landbruksdrift.

De fleste bygninger er tidligere SEFRAK-registrert. Det ble også gjennomført en kartlegging av kulturminner på slutten av 80-tallet. Nordøsterdalsmuseet har i 2006-2008 på oppdrag fra Os kommune foretatt en fotodokumentasjon av nesten alle seterhus og utmarkshus innenfor verneområde for å oppdatere status mht. tilstand, verneverdi mv.

Det vil i løpet av 2008 bli utarbeidet en rapport/fullstendig register av bygninger – sammenhold med tidligere SEFRAK-registrering som grunnlag for prioritering av særlig verdifulle bygninger og bygningsmiljø og for prioritering av bygninger som det haster å gjøre noe med pga. forfall.

Seter i Mastukåsen, Vangrøftdalen. Foto: A. Haug

Foruten bygninger på setervoller og i utmarka (løer og slåttebuer), er det mange andre kulturminner i form av ferdsselsleder, fangstgroper, spor etter gruvedrift og kraftverk mv. i området.

Kulturhistorien etter 1644 er på flere måter knyttet til Røros bergverk. Dalsbygda og Os ligger nært Røros og ble tidlig påvirket av aktiviteten der. Befolkningen økte, nye gardar kom til og presset på utmarksressursene økte. Flere setrer ble flyttet og nye seterområder ble tatt i bruk.

Seterkart

Norsk Institutt for skog og landskap har i samarbeid med Fylkesmannen i Hedmark og kommunene utarbeidet seterkart. Kartet er vedlagt. På seterkartet er alle setrer innenfor Vangrøftdalen og Kjurrudalen registrert og det er påført hvilke setrer som er i drift med melkeproduksjon. Os kommune arbeider videre med å knytte ulik type informasjon til dette seterkartet – et slags *seterregister*, der informasjon om bygninger, kulturminner, landbruksdrift, fotodokumentasjon mv. inngår.

Fredning av gardstun med seter

Byggeskikken i bygda og i seterdalene viser at det ble knapphet på materialer. I Dalsbygda er dette særlig synlig på det foreslått fredede gardstunet "Utistu" som ligger i bygda og som har tilhørende seter i både Kjurrudalen og Vangrøftdalen. Setra i Vangrøftdalen (Dalvollen) er foreslått fredet (ligger hos Riksantikvaren for endelig fredning).

Garden "Utistu" i Dalsbygda. Foto: Arne Nyaas

3. utfordringer

Den største utfordringen i området er å hindre videre gjengroing ved å opprettholde den bruken som har vært med på å forme kulturlandskapet i seterområdene i mange hundre år; aktiv seterdrift med dyr på utmarksbeite. Flere faktorer vil være avgjørende i forhold til om vi lykkes med dette. Størst betydning har den nasjonale landbrukspolitikken der de grunnleggende forutsetningene og rammebetingelsene for landbruksdrift i fjellregionen blir lagt. Videre kan prioriteringene både på regionalt og lokalt nivå ha stor betydning særlig når det gjelder fordeling av økonomiske virkemidler. For å gjennomføre nødvendige skjøtselstiltak utover beiting, er det en utfordring å skaffe kvalifisert arbeidskraft til å gjøre jobben

3.1 Overordnede rammebetingelser /Landbrukspolitik

Vi er avhengig av at inntektene for landbruket er på et forsvarlig nivå, at det er økonomisk forsvarlig med relativt små besetninger, at garder i samdrift stimuleres til fortsatt setring, at beitedyr og beiting fortsatt har høy prioritet, at det blir satt av tilstrekkelig midler til regionale (miljøprogram, infomidler og BU-midler) og lokale (SMIL) prioriteringer i samspill med de nasjonale.

3.2 Opprettholde utmarksbeite

Å opprettholde beiteintensiteten i området og helst øke den er viktig. Det er viktig å stimulere til at dyra fortsatt går på utmarksbeite og begrense inngjerding av utmark. Utmarksbeite med både ku og sau er avgjørende for å opprettholde områdets verdier som kulturlandskap. Inngjerding av store områder for annen type produksjon som kjøttfe, ungdyr mv. hindrer det tradisjonelle beitemønsteret. Det er derfor viktig å prioritere områder til ulik bruk, samt aktivt stimulere til tilsyn og oppsyn med beitedyr i utmark framfor inngjerding av store områder.

3.3 Strøm

Setrene i Kjurrudalen har strøm. Setrene i Vangrøftdalen og ved Setersjøen har ikke tilgang på strøm. Her drives melkeanlegget med aggregat. Dersom meieri/næringsmiddelstilsyn (melkeforskrift) innfører krav om kontinuerlig røring og kjøling av melka, vil dette bli et problem for disse setrene. Det vil være nødvendig å finne nye løsninger enten i form av strømforsyning eller tilskudd til drift av og investering i aggregat/hus som gir mindre støy på setervollen. Sjansene for å opprettholde seterdrifta blir størst med strømforsyning som vil bidra til å lette arbeidet på setra .

3.4 Hvem kan gjøre jobben?

Mange setereiere gir uttrykk for at de ikke selv har kapasitet til å utføre de ulike skjøtselstiltakene som er nødvendig. Mange har jobb utenom gardsbruket og/eller de har ikke mulighet for å prioritere å utføre alle de skjøtels- og vedlikeholdstiltak som er ønskelig i tilknytning til seterområdene. En ordning med utleie av arbeidskraft er en mulig løsning på dette. Erfaringer fra tidligere ryddeprosjekter viser at det er viktig at de som skal utføre jobben får skikkelig opplæring. Erfaring fra lignende oppdrag er en fordel. Man sparer også mye tid både på selve gjennomføringen og senere oppfølging ved riktig valg av utstyr og metoder. Kommunen kan, eventuelt i samarbeid med andre kommuner, være formidler av personer som kan ta på seg ulike oppdrag. Det kan være oppdrag som innenfor skjøtsel eller vedlikehold av kulturlandskapet eller oppdrag i forbindelse med restaurering og vedlikehold av bygninger.

4. Visjon/mål for området

Hva som skal være målet for området i områdeplanen er tatt opp og diskutert med setereierne, hamnelagene, de lokale bondelagene, bonde- og småbrukerlag og bygdekvinnelag i de ulike møtene vi har hatt sommeren/høsten 2008. Utgangspunktet for diskusjonene har vært spørsmålene ”Hvilke verdier er viktige å ta vare på?” og ”Hvordan tar vi vare på disse verdiene?”. Det har vært enighet om at det er viktig å ta vare på det åpne landskapet som danner det landskapsbildet vi har i dag. Det helhetlige landskapet som består av kulturmiljøet med seterbebyggelse kombinert med beitelandskapet er den viktigste verdien. På bakgrunn av dette har vi kommet fram til følgende målformuleringer for områdeplanen:

- Å ta vare på eksisterende verdier, både kulturmiljøer med bygninger og andre kulturminner og det biologiske mangfoldet i området.
- Å opprettholde et aktivt og variert seterbruk med et sterkt innslag av beitende husdyr.

Kyr på beite i Vangrøftdalen. Foto: A. Haug

5. Skjøtsel og vedlikehold – tiltak

Vangrøftdalen- Kjurrudalen omfatter som nevnt et stort geografisk område og mange grunneiere. I arbeidet med å komme fram til mål og tiltak for områdeplanen har vi konsentrert oss om et eksempelområde. Det dekker arealet som ligger innenfor Kløftåsen-Falken-Mastukåsen hamnelag. I dette området er det 21 setre. 9 setre i aktiv drift med mjølkeproduksjon, 11 setre der arealene i tilknytning til setra blir slått eller beitet og en seter uten drift. Innenfor dette området er det også satt i gang noen ryddeprosjekter som vi har erfaringer fra. Naturgrunnlaget og bruken av dette området representerer på en god måte drifta i seterdalene. Befaringer, intervjuer og innspill fra setereierne innenfor dette området har dannet et bilde av utfordringer og aktuelle tiltak i området som helhet. Kostnadsoverslaget er basert på budsjett for eksempelområdet som utgjør en andel av totalområdet. Budsjettet er deretter oppjustert til 100 % slik at vi får et overslag for tiltak innenfor hele Vangrøftdalen-Kjurrudalen.

Antall setre i drift har gått kraftig tilbake de seinere åra. Fra 1960-åra og fram til i dag har bjørkeskogen vokst til over store deler av området. Gjengroing og endringer i vegetasjonen i tidligere beitede områder er derfor en stor utfordring. Skal kvaliteter knyttet til beite, kulturminner og opplevelse ivaretas må det settes inn tiltak som øker beitetrykket, hogst og rydding. Fortsatt drives ca 40 setre aktivt med mjølkeproduksjon og dyr på utmarksbeite. Arealene rundt disse setrene er i god hevd, men det er behov for rydding av oppslag av bjørk og einer også i disse områdene. Det er viktig at tiltak blir prioritert i de områdene der forutsetningene for vedlikehold av arealene er best. Det vil være i de områdene der beitetrykket er størst. Det vil i første omgang prioriteres å åpne opp igjen områder i umiddelbar nærhet til setrene slik at man igjen oppnår et åpent og synlig seterlandskap. I tillegg er det viktig å åpne opp igjen de gamle krøtterstiene slik at dyra aktivt bruker de tradisjonelt beste områdene for beite. På den måten kan man også bidra til å kanalisere beitetrykket til ulike områder enklere.

Rydding til beite

Det har vært gjennomført flere ryddeprosjekt av utmarksbeitearealer i regi av hamnelagene for å skape bedre beiter. Prosjektene er knyttet både til rydding i skog og til rydding av elvesletter. Det ble blant annet gjennomført flere ryddeprosjekter i Vangrøftdalen i 2003-2005. Noen av disse prosjektene har hatt fokus mot å rydde i områder der det tidligere hadde vært beitet, mens andre områder var konsentrert rundt setrene. I årene etter har de områdene der det har vært et godt beitetrykk utviklet seg bra og dyra klarer å holde vegetasjonen nede. Områdene der beitetrykket er lavere er i ferd med å gro igjen på nytt. De tiltakene vi foreslår vil derfor i hovedsak være tilknyttet setre i drift. Ved gjennomføring av det enkelte tiltak må det ta hensyn til beitemønsteret ut fra setra og prioritere tiltak her.

SMIL-midlene som kommunen får tildelt er ikke tilstrekkelig da kommunen har betydelige utfordringer i skjøtsel av kulturlandskap. Områder som er foreslått prioritert gjennom vegetasjonskartlegging av området er særlig elveflatene i Vangrøftdalen. Dette er arbeidskrevende rydding (rydding av einer og vier). Her burde det også vært midler til etablering av et slags skjøtelseskorp, eventuelt i samband med tilsyn. Rydding av skog er også svært aktuelt.

Elveslette langs Tverrelva ryddet sommeren 2008. Foto: Karoline Finstad Vold

Slått

Det er ønskelig å drive skjøtsel/slått på noen utvalgte slåttemyrer i området. Dalsbygda skole har i flere år hatt et skoleprosjekt knyttet til Nirsengen i Vangrøftdalen. Her har skoleelevne i samarbeid med lokale aktører restaurert ei slåttebu, ryddet og drevet slått for å gjenskape slåttepreget/slåttelandet. Disse tiltakene vil være verdifulle i undervisning og for å kartlegge de botaniske endringene som foregår under gjengroing/åpning av slåttemyrer.

Skoleelever i arbeid på Nirsengen, Vangrøftdalen. Foto: Dalsbygda skole

Setring og utmarksbeite

For å stimulere tradisjonell seterdrift med ku på utmarksbeite, bør setertilskuddet økes. I dag er setertilskuddet gjennom ”Tilskudd til generelle miljøtiltak for jordbruket i Hedmark” kr 31.000,- pr. år for enkeltsetre. Det skiller ikke mellom de setrene som har ku på innmark og de som har ku på utmark. Det er vesentlig mer arbeid når melkeku går på utmark, og det er et sterkt ønske om å øke setertilskuddet i disse områdene. Vi foreslår i planen at det gis et eget tilskudd for de som har seterdrift med dyr på utmarksbeite.

Tilsyn av dyr på beite

Det bør stimuleres til å ha dyr på utmarksbeite, framfor å gjerde inn store områder, spesielt i nærheten av setrer i tradisjonell drift. Økte tilskudd til dyr på utmarksbeite, og tilskudd til tilsyn/gjeting kan bidra til dette. Kanskje kan et tiltak være å lage et stort beitelag for området der både eksisterende og nye beitebrukere kunne være med. Fordelene er mange; styring av beitebruken til viktige områder, bedre og mer effektiv organisering av tilsyn og gjeting, resultatet blir mer effektiv ressursbruk totalt sett og finere kulturlandskap, mindre tap til rovvilt og frigjort tid for den enkelte. De som kommer inn i området må betale en form for beiteleie eller at de får gratis plass mot å ta sin del av jobben. Dette må eventuelt skje i nært samarbeid med hamnelagene i området.

Aktuelle tiltak for å hindre gjengroing:

Økonomisk:

- Ekstra setertilskudd til de seterbrukerne som har dyra på utmarksbeite.

Praktisk:

- Organisert beitebruk: Diverse tiltak som kan organisere beitebruken på en enda mer effektiv måte i forhold til opprettholdelse av kulturlandskapet. Tiltak kan være å sette

opp sperregjerde opp mot fjellet, konsentrere beitebruken til områdene i nærheten av setrene ved tilrettelegging for beite der, for eksempel ved rydding av krøtterstier.

- Årlige ryddeprosjekter: Rydding av områder rundt setrene og rydding av krøtterstier for å åpne opp seterlandskapet. I tillegg er det ønskelig å anlegge noen utslåttområder.

Bygninger

Alle bygninger i området er tidligere SEFRAK-registrert. Sommeren 2006 og 2007 har Nordøsterdalsmusèet på vegne av Os kommune foretatt en supplerende oppdatering og fotografering av alle hus i området. Innenfor dette området er det rundt 500 seter- og utmarkshus (seterstuer, seterfjøs, løer, staller, masstuer, kokhus, buer, avkjølinger). Disse husene dekker hele bredden fra velholdte setrer i aktiv drift, velholdte setrer ute av drift, til hus som trenger restaurering eller står for forfall.

Nedfallen slåttebu i utkanten av gammel slåtteeng. Foto: Karoline Finstad Vold

Vi vil bruke den kompetanse som er utviklet på Røros og i det lokale håndverksmiljø. Området trenger et nytt "Uthusprosjekt" dvs. seterprosjekt.

Følgende tall/oppsett er basert på erfaringer fra Røros:

Det bør lages en 10-årig plan for istandsetting av seterbygninger, der man hvert år prioriterer 4-10 bygninger med en anslått gjennomsnittskostnad på kr. 200.000,-. Dette gir et behov på 800.000,- - 2 000.000,- pr. år avhengig av antall bygninger som restaureres.

Det er lagt opp til en høy tilskuddsats i "Uthus-prosjektet" (80 % - 90 %). Grunneier bidrar med egeninnsats og materialer. Det gis høy tilskuddsats særlig på de husene eieren ikke har

noe nytte av. Det er mulig å søke midler gjennom SMIL og kulturminnefondet til restaurering. Behovet for å sette av midler i utvalgte kulturlandskap kan derfor reduseres noe.

Det er viktig å ta seg god tid i starten, både for å sikre kvalitet, bidra til etablering av et enda større håndverksmiljø og interesse for restaurering lokalt. På hvert enkelt prosjekt må det engasjeres/leies inn en ansvarlig håndverker. Planlegging, veiledning og oppfølging er viktig.

Strømforsyning

Det er ikke strøm på noen av setrene i Vangrøftdalen. Jevn strømforsyning til setra er et ønske. Det kan bli svært aktuelt hvis det blir satt krav fra meieri/næringsmiddelstilsyn (melkeforskrift) om kontinuerlig røring og kjøling av melka. De fleste har i dag bensin- eller dieselaggregat som er lite egnet for å gi strøm hele døgnet både fordi det bråker mye, fordi det er kostbart i drift og av miljø- og klimahensyn. Det er ønske fra grunneierne om å vurdere muligheten for å få strøm til setrene ved for eksempel å bygge kraftverk i Foskleiva. Vangrøfta ned til samløpet med Langsåa er et vassdrag som er varig vernet mot kraftutbygging. Arbeid med å få ført strøm fram til setrene må det eventuelt jobbes videre med i andre sammenhenger der det blant annet tas hensyn til verneforskriftens bestemmelser. Det vil etter all sannsynlighet bli en for stor utgift å ta med et slikt tiltak i budsjettet for utvalgte kulturlandskap. Det åpnes i verneforskriftens § 5, pkt 6 for at det ”når virksomheten kan skje uten at det strider mot formålet med vernet, og når særlige grunner taler for det, kan forvaltningsmyndigheten på nærmere vilkår gi tillatelse til framføring av nye kraftlinjer, kabler eller telelinjer.”

Aktuelle tiltak for å lette selve seterdrifta/gjøre seterdrifta mer lønnsom:

- Tilskudd til innkjøp av mer stillestående aggregater eller til tilpasninger/ombygging på setra som reduserer støyen fra aggregatet. Det gis i dag tilskudd til slike tiltak gjennom seterprosjektet og det er derfor ikke aktuelt å ta dette inn i ”Utvalgte kulturlandskap” foreløpig.
- Restaurering av bygninger.

Administrative ressurser

Utfordringene knyttet til forvaltning av området er mange, fordi man bør inneha god kunnskap og kompetanse på mange felt: biologi/vegetasjon, kulturminner, kulturvern/bygningsvern, landbruk mv. I en så liten kommune som Os trenger man økte ressurser for å ivareta de faglige utfordringene knyttet til forvaltning av kulturlandskapet, og ikke minst for å bidra positivt med veiledning og informasjon overfor aktuelle brukere og tiltakshavere. Utarbeidelse av skjøtselsplaner krever også fagkompetanse.

6. Lovverk – status og tiltak

Størstedelen av området innenfor den foreslåtte avgrensningen ligger innenfor Vangrøftdalen-Kjurrudalen **landskapsvernområde**. Området er vernet etter naturvernloven 21. desember 2001 og ”Forskrift om verneplan for Forollhogna med tilliggende dalfører, vedlegg 3, vern av Vangrøftdalen-Kjurrudalen landskapsvernområde, Os kommune, Hedmark” gir bestemmelser om ulike tiltak innenfor verneområdet. Det er utarbeidet en forvaltningsplan som utdyper bestemmelsene, gir signaler om delmål og retningslinjer for forvaltningen. I forvaltningsplanen tas det opp mange aktuelle problemstillinger og det blir gjort en del avklaringer og presiseringer som legges til grunn i arbeidet med områdeplanen for ”Utvalgte kulturlandskap”. Forvaltningsplanen omhandler blant annet aktuelle problemstillinger knyttet til bygninger (nybygg, påbygg, restaurering, omdisponering med mer) strømforsyning,

nydyrking, inngjerding, skjøtselstiltak, skogbruk, veger, motorferdsel friluftsliv og reiseliv. Som et vedlegg til forvaltningsplanen er det også utarbeidet en formingsveileder som går nærmere inn på bebyggelsen i seterområdene. Den inneholder blant annet bestemmelser og råd for bygging av nye hus og restaurering av gamle hus innenfor landskapsvernområdet.

Seterdalene Vangrøftdalen og Kjurrudalen er i ”**Nasjonal registrering av kulturlandskap**” rangert som det viktigste seterlandskapet i Hedmark fylke, og som et av 104 spesielt viktig kulturlandskapsområder i landet – DN’s liste over nasjonalt viktige kulturlandskap.

Kjurrudalen og Vangrøftdalen har i **kommuneplanens arealdel** for Os kommune vært avsatt som LNF-område med spesielle naturforvaltnings- og eller kulturlandskapsinteresser i lang tid. Det ble så tidlig som i 1990 gitt særskilte og strenge kommunale retningslinjer for forvaltningen av området.

Hele Vangrøftdalen og Kjurrudalen ligger også innenfor cirkumferensen til Røros Bergstad og Storwartz gruve. Bygdene innenfor cirkumferensen ble sterkt påvirket av utviklingen knyttet til virksomheten i og til/fra gruvene. I en lengre periode gikk hovedtransportåra fra Bergstaden til Trondheim gjennom Vangrøftdalen fordi vegen gjennom Gauldalen var for dårlig – herav finner man navn som Byveien og Bysletta i Vangrøftdalen. Vangrøftdalen og Kjurrudalen inngår dermed i det området som nå **foreslås utvidet som verdensarvområde**. Verdenskulturminnet Røros bergstad omfatter den gamle trebyen, malmplassen og kirka, og ble oppført på Unescos verdensarvliste i 1980. Etter tilråing fra Unesco arbeider en nå med utvidelse av verdensarvområdet Røros og fastsetting av ei buffersoner. Formålet med utvidelsen er å inkludere *kulturminne og kulturlandskap* som viser hvorfor byen ble etablert i 1644 og hvordan bergstaden kunne utvikle sin særegne kultur i et så marginalt område. Buffersona vil følge grensene tilsvarende den cirkumferensen som ble fastslått for Røros kobberverk 1646. Det betyr en radius på fire ”gamle” mil (45,2 km) med sentrum i Øvre Storwartz gruve. Innenfor dette området hadde kobberverket monopol på alle malminn, skoger og fosser, og alle som bodde her var pliktige til å utføre arbeid som kobberverket påla dem. Det er foreslått at navnet på den utvidede verdensarven skal være ”*Røros bergstad og cirkumferensen*”.

7. Tiltak rettet mot næringsutvikling

Natur- og kulturarvverdiene kan være viktige ressurser for næringsutvikling og annen verdiskaping. I hvor stor grad disse ressursene skal utnyttes må være opp til den enkelte grunneier/setereier.

Det er gjennomført et 3-årig prosjekt i tilknytning til verneområdet; ”Forollhogna nasjonalpark. Verdiskaping og næringsutvikling knyttet til verneområdene 2005-2007”. Det er her lagt fokus på seterkulturen som element for å fremme reiselivsutvikling, tradisjonell byggeskikk og kulturlandskap samt se på mulighetene for landsbruksbasert næringsutvikling i tilknytning til verneområdet.

I Hedmark er det også gjennomført et 3-årig seterprosjekt i samarbeid med Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal. Prosjektet disponerer midler bevilget over jordbruksavtalen til setersatsing. Målsetningene her er å bidra til å styrke det tradisjonelle seterbruket og dets driftsformer samt fokusere på produktutvikling som kan bidra til å øke næringsgrunnet på gården. Midlene her har vært brukt innenfor begge disse hovedområdene. Blant annet til innkjøp og

modernisering av gamle seterfjøs for fortsatt tradisjonell drift og til arrangementer og utvikling av produkter for salg fra setra.

Eksempel på prosjekter:

- * Seterstreif
- * Markedsføring
- * Enkle tiltak i forbindelse med bygninger
- * Seterdager

I tillegg til dette er Seterlandet (www.seterlandet.com) opprettet av Forollhogna prosjektet, seterprosjektet Nord-Østerdalen, JEG VIL prosjektet og Fylkesmannen i Hedmark med målsetning å skape en felles merkevare og markedsføringskanal for aktører innenfor kultur- og landbruksbasert reiseliv.

8. Kostnadsoverslag og finansiering av tiltak

Vi viser til kapittelet om skjøtsels- og vedlikeholdstiltak for nærmere beskrivelse av aktuelle tiltak. Tilbakemeldingene vi har fått fra grunneierne innenfor Kløftåsen-Falken-Mastukåsen ligger til grunn for disse forslagene. På bakgrunn av erfaringstall fra blant annet igangsatte rydde- og slåtteprosjekter har vi satt opp en oversikt over kostnader for ulike tiltak. Oversikten er delt inn i engangstiltak og årlige tiltak og gjelder for hele det foreslåtte området.

Noen erfaringstall for rydding av elveland og skog:

1. Rydding av elveland langs Tverrelva i Vangrøftdalen. Rydding kr. 3.500,- pr. dekar (arbeidskrevende rydding). Kr. 500,- pr. år pr. dekar i vedlikehold (inngjerding og intensiv beiting etter rydding for å hindre gjengroing). Her har vi mer tall nå.
2. Rydding i skog kr. 1000,- - 1.500,- pr. dekar.

Erfaringstall fra aktuelt slåtteområde:

Slåttemyr på 30 daa like nord for Jotvollen i Vangrøftdalen: Rydding og skjøtsel/slått med en kostnad på kr. 2500-3000,- pr daa første år, kr. 500-800,- pr daa hvert tredje år seinere.

Utgiftene til engangstiltak blir store de 5 første årene. Da planlegger vi å rydde 3 slåttemyrer på til sammen 80 daa (inkludert de som er startet opp), 200 daa elvesletter (inkludert de som er startet opp) og inntil 10 daa av utmarksbeite i setras nærområde på 20 setre. I tillegg kommer tiltak med restaurering av bygninger (4 hvert år de 5 første åra). Ettersom engangstiltakene i forbindelse med rydding gjennomføres fases de årlige tiltakene inn og etter 5 vil år kan vi øke innsatsen mot restaurering av bygninger til 8-10 pr år.

Engangstiltak

Tiltak	Kostnad pr daa	Ant daa pr år	Total kostnad pr år	Behov for utarbeidelse av skjøtselsplan	Behov for faglig oppfølging fra kommunen evt andre	Mulig medfinansiering
Rydding av gamle slåttemarker i utmark	2500	10	25000	Ja	Stort	SMIL

Rydding av elvesletter	3000	2 x 20	120000	Ja	Stort	SMIL
Rydding av utmarksbeite/skog i områdene rundt setre med aktiv drift/åpning av gamle krøtterstier	2500	4 x 10	100000	Ja, kan lages generell for slike tiltak	Stort	SMIL
	Kostnad pr seterhus	Ant seterhus	Total kostnad	Behov for utarbeidelse av skjøtselsplan	Behov for faglig oppfølging fra kommunen evt andre	Mulig medfinansiering
Restaurering av truede bygningstyper	200000	4-10	800000-2000000	Ja, bygningskyndig	Stort	SMIL Kulturminnefondet
Investeringer i forbindelse med aggregater						BU, seterprosjektet

Årlige tiltak

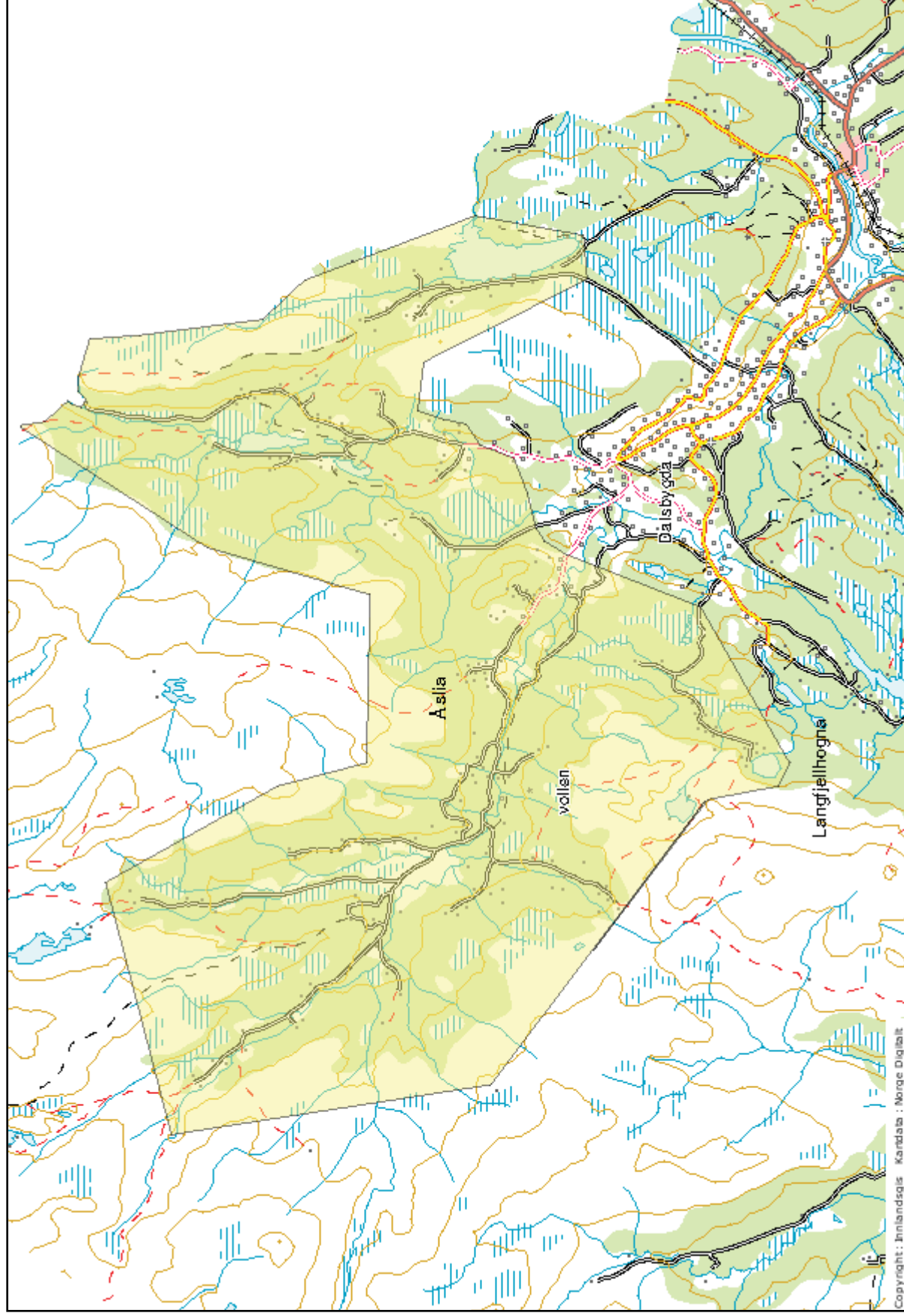
Tiltak	Kostnad pr daa	Ant daa pr år	Total kostnad	Behov for utarbeidelse av skjøtselsplan	Behov for faglig oppfølging	Mulig medfinansiering
Slått av utslåtter hvert tredje år	650	10	6500	Ja, i forbindelse med engangstiltak	Stort	
Vedlikehold av ryddede arealer rundt setrene hvert 5 år	1000	4x10	40000	Ja, i forbindelse med engangstiltak	Middels	
Vedlikehold av ryddede elvesletter hvert 5 år	1000	2x20	40000	Ja, i forbindelse med engangstiltak	Middels	
	Kostnad pr seter	Ant setre	Total kostnad	Behov for utarbeidelse av skjøtselsplan	Behov for faglig oppfølging	Mulig medfinansiering
Seterdrift med dyr på utmarksbeite	5000	35?	175000	Nei	Lite	
Dyr på utmarksbeite						Produksjonstilskudd RMP

Utfyllende litteratur: planer, kart og rapporter

- Forvaltningsplan for Vangrøftdalen og Kjurrudalen landskapsvernområde (utgiver: Os kommune)
- Formingsveileder for bebyggelsen i seterdalene (utgiver: Os kommune)
- Vegetasjonskartlegging av Vangrøftdalen og Kjurrudalen; Vegetasjonskart, naturtypekart, beitekart samt rapporter (Norsk institutt for skog og landskap)
- Rapport – bygningsregistreringer i seterdalene (under utarbeiding)
- Tiltaksplan for Forollhogna nasjonalpark med tilhørende landskapsvernområder
- Seterlandet i Os (A. Haug)

**Vedlegg til planen: Kart med områdeavgrensing
Seterkart for Os kommune
Slåttekart for Dalsbygda**

Vangrøftdalen - Kjurrudalen foreslått områdeavgrensning

Målestokk = 1:125000

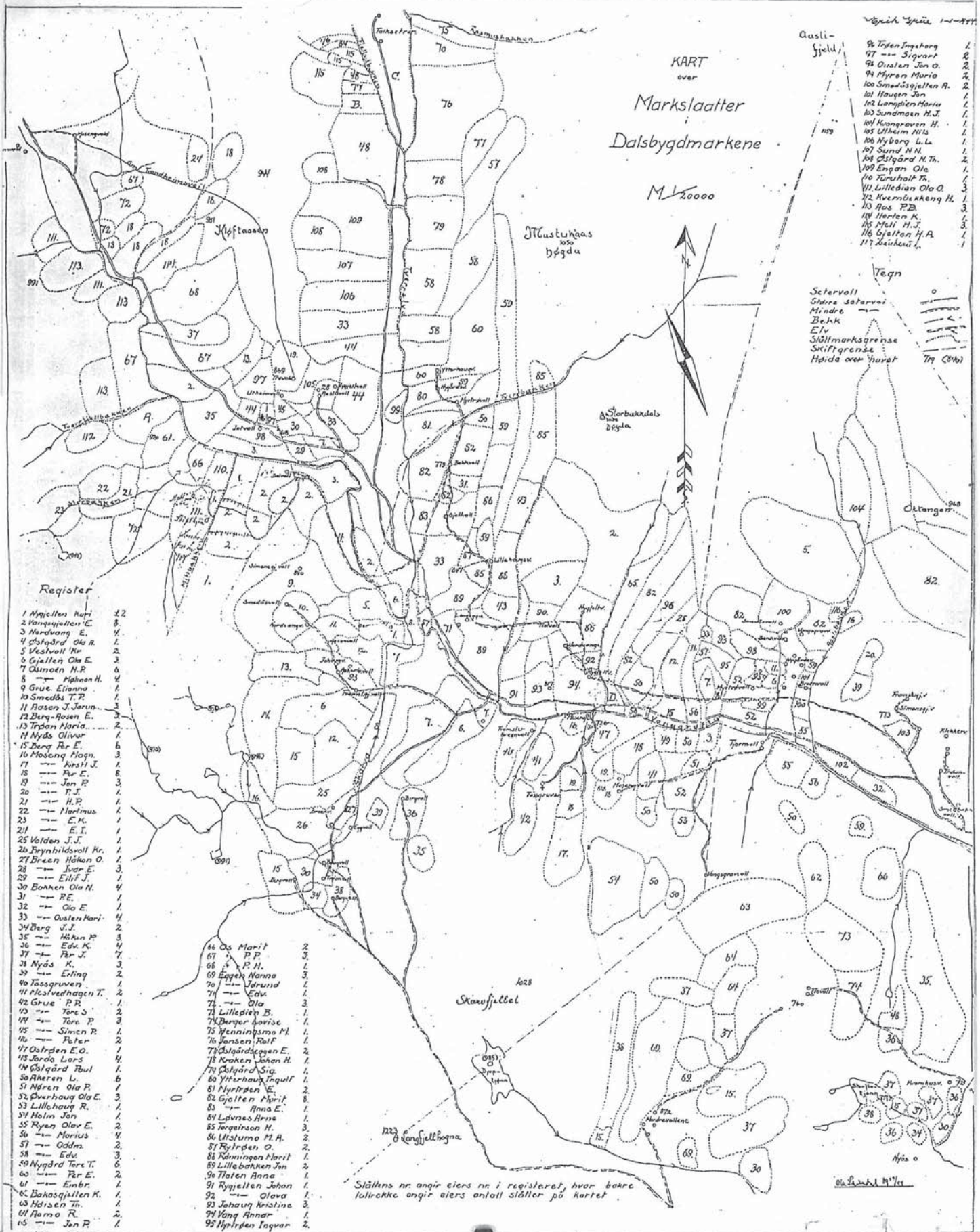
KART
over
Markslaatter
Dalsbygdmarkene

M 1:20000

Vegh 1891

96 Tjen Inghart	1
97 -- Sigvart	2
98 Ousten Jan O.	2
99 Myran Murio	2
100 Smedsøjellen R.	2
101 Haugen Jan	1
102 Langdalen Maria	1
103 Lundman H.J.	1
104 Kungruven H.	1
105 Ulheim Nils	1
106 Nyberg L.L.	1
107 Sund N.N.	1
108 Ostgård N.Th.	2
109 Engan Ola	1
110 Torsvoll P.	1
111 Lilledien Ola O.	3
112 Kvernberken H.	1
113 Ros P.B.	3
114 Horten K.	1
115 Meli H.J.	1
116 Gjellen H.F.	1
117 Bekkedals	1

Setervoll	0
Gårde setervoll	0
Mindre	0
Beirk	0
Etv	0
Slutmarksgrense	0
Skiftgrense	0
Haida over havet	79 (84)

Register

1 Mygjelhus Nari	12
2 Vangsjellen E.	1
3 Nordvang E.	1
4 Ostgård Ola R.	1
5 Vestvoll Nr.	2
6 Gjellen Ola E.	2
7 Osmoen H.R.	2
8 -- Mellman H.	1
9 Grue Elianna	1
10 Smeds T.R.	1
11 Rosen J. Jarva	3
12 Berg-Rosen E.	2
13 Tjen Maria	1
H Nyås Olivar	1
15 Berg Rr E.	6
16 Høising Flaen	3
17 -- Kari J.	1
18 -- Rr E.	1
19 -- Jan P.	3
20 -- P.J.	1
21 -- H.P.	1
22 -- Hartous	1
23 -- E.K.	1
24 -- E.J.	1
25 Volden J.J.	1
26 Brynhildsvoll Kr.	1
27 Breen Håkon O.	1
28 -- Ivar E.	3
29 -- Eilif J.	1
30 Bannen Ola N.	4
31 -- P.E.	1
32 -- Ola E.	1
33 -- Ousten Kari	4
34 Berg J.J.	2
35 -- Håkon P.	3
36 -- Edv. K.	4
37 -- Rr J.	7
38 Nyås K.	3
39 -- Erling	2
40 Tassgruven	1
41 Melvefjell T.	2
42 Grue P.R.	1
43 -- Tor S.	1
44 -- Tor P.	2
45 -- Simen P.	1
46 -- Peter	1
47 Ostfjell E.O.	1
48 Jorda Lars	4
49 Ostgård Rul	1
50 Akeren L.	1
51 Nøren Ola P.	1
52 Øverhaug Ola E.	3
53 Lilledien R.	1
54 Holm Jan	1
55 Ryeen Olav E.	2
56 -- Marius	4
57 -- Oddm.	2
58 -- Edv.	3
59 Nygård Tor T.	2
60 -- Rr E.	2
61 -- Embr.	1
62 Bakosjøellen K.	1
63 Høisen Th.	1
64 Namø R.	2
65 -- Jan P.	1

66 Os Marit	2
67 -- P.P.	3
68 -- P.H.	1
69 Eggen Nanna	3
70 -- Jarvid	1
71 -- Edv.	1
72 -- Ola	3
73 Lilledien B.	1
74 Berger Lovise	1
75 Henningsmo M.	1
76 Jansen Rolf	1
77 Ostgård E.E.	2
78 Krøken Johan H.	1
79 Ostgård Sig.	1
80 Værhaug Ingulf	1
81 Myrhaugen E.	2
82 Gjellen Marit	8
83 -- Anna E.	1
84 Løvres Arne	1
85 Torgersen H.	3
86 Ullstumo M.H.	2
87 Ryrdren O.	2
88 Rønningen Marit	1
89 Lillebakken Jan	2
90 Tøsten Anna	1
91 Ryggjellen Johan	1
92 -- Olava	1
93 Johaug Kristine	3
94 Vang Annar	1
95 Myrhus Ingvar	2

Slåttens nr. angir eiens nr. i registeret, hvor bare lullrække angir eiens antall slåtter på kartet

Ola Rønning M 1891

Registrerte setre Os kommune M 1: 25 000

- Seter i drift**
- Inngjerda beite
 - Betting i utmark
 - Egen seter
 - Felles seter
 - Seter
 - ▲ Geit

- Eksempel**
- Egen seter med kyr på utmarksbeite
 - Felles seter med kyr på inngjerda beite
 - Seter, ingen opplysninger registrert

